

УДК 725.6

д.арх., професор Третяк Ю.В,
Київський національний університет будівництва і архітектури

ПРИНЦИПИ ГАРМОНІЗАЦІЇ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ПЕНІТЕНЦІАРНИХ КОМПЛЕКСІВ

Висвітлюються питання виявлення напрямів і перспектив формування, вдосконалення й розвитку архітектурного середовища пенітенціарних комплексів. Розроблено й охарактеризовано принципи гармонізації середовища пенітенціарних комплексів як системних об'єктів архітектурно-містобудівної теорії і практики.

Ключові слова: архітектурне середовище пенітенціарних комплексів, принципи гармонізації, типологічні рівні середовища.

Питання визначення принципів гармонізації архітектурного середовища пенітенціарних комплексів підсумовують і виявляють взаємозв'язки усіх рівнів і складових цього середовища як системи, що еволюціонує. Дослідження штучного оточення виправних комплексів та їх мереж у порівнянні з різними типами архітектурного середовища - міським, громадським, житловим, виробничим - дозволило виявити загальні риси і відмінності на шляху встановлення закономірностей їх динамічного розвитку й удосконалення.

За різних часів пошуком закономірностей вдосконалення штучного довкілля займалися Л.Б. Альберті й А. Палладіо, А. Ван де Вельде й Ф.Л. Райт, Г. Земпер й Ле Корбюзьє, К. Лінч і Р. Боффіл, В.Т. Шимко та М.М. Габрель, М.В. Шубенков, В.О. Тімохін та багато інших архітекторів [1, 2]. На основі досліджень проблем гармонізації й вдосконалення архітектурних рішень у проектно-теоретичних працях різних часів, можна зробити висновок, що найбільш значними і відповідними до сучасних проблем виправної системи виступають принципи гармонічної організації архітектурно-містобудівних об'єктів І.П. Шмельова, К. Дея та Ч. Дженкса.

До гармонічної організації архітектурного середовища за І.П. Шмельовим причетні принципи симетрії (відповідності), рефлексії (віддзеркалення), компліментарності (доповнення) й інформаційного резонансу (настроювання) [3,4]. Ознаками гармонічних архітектурних об'єктів за К. Деєм виступають: обумовленість контекстом, зв'язок з рухом часу, індивідуальність споживання, співпраця розробників і виконавців штучного довкілля, узгодженість рішень, баланс особистого і суспільного, врівноваженість пропорцій та поступовість зростання просторів [4]. Ч. Дженкс вважав критеріями гармонічності сучасної архі-

тектури такі ознаки, як: відповідність вимогам часу; здатність віддзеркалювати закономірності розвитку природних форм і космічних процесів; побудову композиції шляхом організованості порядку і хаосу, багатоваріантності архітектурних «тем» і внутрішніх зв'язків, різноманітності прийомів та поєднань елементів [5]. Важливими одиничними ознаками вдосконалення штучного довкілля, які відповідають цілям підпорядкування і урівноваженості будь-яких архітектурних систем, також і пенітенціарним комплексам, виступають відповідність середовища характеру діяльності людини (Ле Корбюзьє), контрольованість оточення (К. Лінч), візуальна урівноваженість частин у композиційному цілому простору (В.Т. Шимко), відповідність середовища функціональним, конструктивним, естетичним вимогам (Я.Д. Глікін) [1].

Розгляд проблем виявлення закономірностей гармонізації архітектурного середовища архітектурно-містобудівних об'єктів виявив, з одного боку, спільність багатьох ознак, відповідно яким визначається ступінь їх досконалості, схожість поглядів на розуміння проблем, а з іншого, – неузгодженість підходів і напрямів оцінювання міри досконалості середовища життєдіяльності людини [1]. Отже, закономірності процесу гармонізації архітектурного середовища пенітенціарних комплексів необхідно розглядати, виходячи із загальних позицій удосконалення архітектурно-містобудівних систем, з урахуванням своєрідності ритмів і динаміки процесів життєдіяльності у виправному закладі.

Принципи удосконалення пенітенціарного середовища повинні працювати на усіх рівнях довкілля від територіальної мережі до предметного середовища і охоплювати функціональний, структурний, планувальний і композиційний аспекти процесу гармонізації. Функціональна гармонізація пенітенціарної системи забезпечує оптимальне протікання процесу життєдіяльності, що виражається у відповідності ритмів і режимів, у послідовності процесів і відповідних їм заходів гармонізації. Прикладом такої відповідності і упорядкованості можуть служити «кластерні» виправні установи останнього покоління, у яких ізоляція та поєднання різних угруповань людей та видів діяльності ритмічно та органічно протікають у відповідних просторах, що можуть за необхідністю виступати і як частина єдиного механізму, і як автономний й самодостатній її підрозділ. Виходячи з цього, можна зазначити, що функціональна гармонізація існуючих вітчизняних виправних установ знаходиться на рівні, що не відповідає сучасним міжнародним вимогам до створення повноцінного оточення для засуджених. Ця проблема може бути вирішена на шляху удосконалення пенітенціарної системи України та, зокрема, Київської області, за рахунок побудови нових виправних закладів на місці старих, як це запропоновано у с. Коцюбинське поблизу м. Київ. Проектом виправного центру на 300 осіб, що входить до складу пенітенціарного комплексу, передбачено утримування чоловіків, засуджених

до обмеження волі. За допомогою прийомів кооперації та розподілу функцій у проекті втілено принципи диференціації та розподілу засуджених при урахуванні централізованого обслуговування комплексу.

Структурна гармонізація пенітенціарного середовища проявляється у відповідності та збалансованості складу і кількості планувальних елементів, довжини і конфігурації функціональних зв'язків, функціональної та просторової організацій комплексу. Композиційна гармонізація синтезує особливості функціонально-планувальної структури і просторової організації пенітенціарних комплексів. Отже, якщо один з аспектів удосконалення середовища на будь-якому його рівні буде «відставати» від іншого, система з часом втратить всі ознаки гармонії між своїми елементами. Можна передбачити, що пенітенціарні комплекси будуть і надалі то віддалятися, то наближатися до власних гармонічних станів, динамічно розвиваючись та змінюючи свої параметри.

На відміну від інших архітектурних систем, пенітенціарний комплекс як ієрархічна система, виступає недостатньо самоорганізованою і, з цієї причини, залежною від людського чинника на рівні планування і прогнозування його функціонально-планувальної структури і просторової організації. Тому, для забезпечення гармонічності власного оточення на різних рівнях, виправний комплекс повинен знаходитися у стані динамічної рівноваги, що виражається у збалансованості, врівноваженості й узгодженості всіх компонентів і параметрів на кожному етапі формування архітектурного середовища [6]. У результаті соціально-економічних змін, що проявляються у некерованій динаміці управлінсько-правових впливів на систему виправлення, в ряді випадків пенітенціарні комплекси виходять з рівноважного стану, що призводить до незадовільного функціонування системи на усіх ієрархічних рівнях середовища.

Перед архітекторами-теоретиками й проєктувальниками, управлінцями, педагогами і соціологами, що працюють у пенітенціарній галузі, постають нагальні завдання щодо повернення системи до рівноважного і узгодженого, а значить – гармонійного стану [7-12]. Вирішення проблем упорядкованості і збалансованості пенітенціарних комплексів, координації всіх їх складових на кожному етапі розвитку досягається шляхом дотримання принципів удосконалення архітектурного середовища пенітенціарних комплексів та їх мереж. До їх складу необхідно включити принципи відповідності й адаптивності, а також принципи фрактальності та контекстуальності (рис. 1-4).

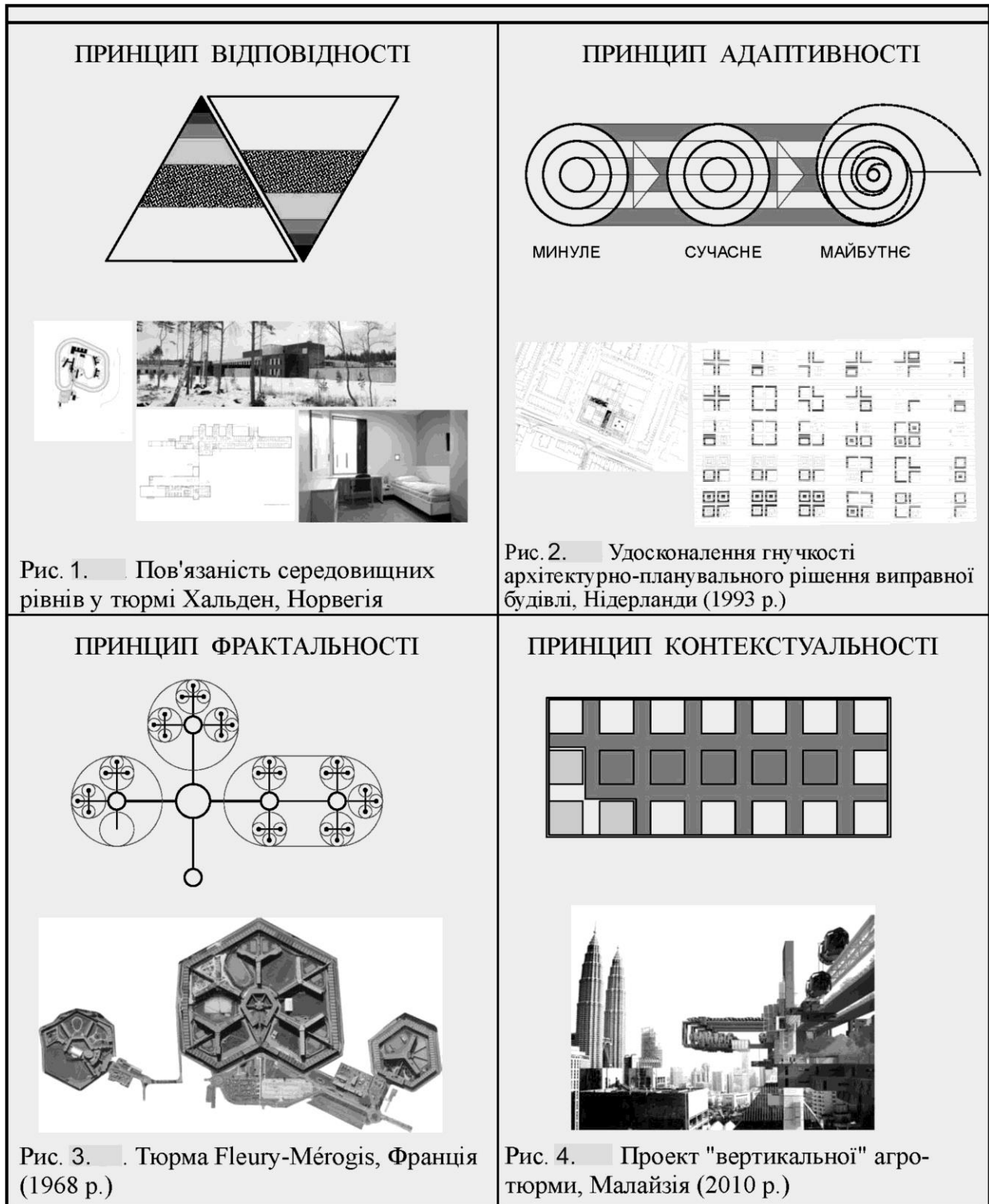

Рис. 1–4. Принципи вдосконалення і гармонізації архітектурного середовища пенітенціарних комплексів

Принцип відповідності примушує дотримуватись взаємопов'язаності й ієрархічності складових пенітенціарного середовища, а також вищевизначених

рівнів штучного оточення виправних комплексів (рис. 1). Цей принцип демонструє, що формування регіональної мережі пенітенціарних установ різних типів і видів, розміщення закладів в структурі населених пунктів, функціонально-планувальна організація комплексів будівель і споруд відповідає соціально-правовій, законодавчій й управлінській політиці України у галузі виконання покарань. Також за принципом відповідності будується ієрархія рівнів архітектурного середовища, де найвищий – регіональний - рівень охоплює територіальну мережу виправних комплексів, які розміщуються на середньому рівні - у певних містах чи селах. Комплекси, у свою чергу, складаються з відповідних функціональних зон, будівель, споруд та їх внутрішнього предметно-просторового середовища. При цьому кожний наступний вищий рівень узагальнює і включає в себе попередній нижчий рівень, тим самим приводячи їх у відповідність до себе.

Необхідно відмітити відповідність, підпорядкованість і взаємовплив таких складових пенітенціарного середовища, як: соціально-педагогічні програми виправлення засуджених і функціонально-планувальна та просторова організація комплексів; функціонально-планувальна організація і художньо-композиційна «мова» просторових форм будівель, інтер'єрів та обладнання; типи особистостей суб'єктів життєдіяльності виправного середовища і емоційно-психологічна організація просторів тощо. Таким чином виконується одна з важливих вимог до формування повноцінного гармонічного оточення, що полягає у системній підпорядкованості й узгодженості частин і цілого.

Принцип адаптивності визначає, що гармонічна пенітенціарна система і її комплекси на будь-якому рівні штучного середовища - від регіонального до предметно-просторового - вчасно і ефективно реагують на зміни у природному, ідеологічному, соціально-економічному й демографічному довіллі, трансформуються і, пристосовуючись до цих змін, тим самим забезпечують можливість власного прогресивного розвитку. Принцип адаптивності спонукає розробників і проектувальників середовища виправних комплексів впроваджувати різноманітні сучасні ідеї й технології для попередження «відставання» пенітенціарного середовища від інших типів штучного довілля. Принцип адаптивності дозволяє створювати гнучке рухливе середовище відповідно мінливості, плинності й диференційованості колективу засуджених, інтегруючи між собою традиційні «архетипові» риси і нові тенденції архітектури виправних закладів (рис. 2).

Принцип фрактальності, тобто повторюваності і відтворення елементів частини в цілому, виправдовує деяку одноманітність й реплікативність виправної архітектури і передбачає використання типових планувальних і просторових схем для формування повноцінного архітектурного середовища пенітенціарних комплексів (рис. 3). Принцип фрактальності покликаний забезпечувати

економічну й планувальну ефективність проектних рішень, виконання режимно-технологічних вимог безпеки, збереження позитивних традицій еволюційного розвитку функціонально-просторових та художньо-образних складових пенітенціарного середовища. Відповідно принципу фрактальності й за допомогою методів комбінаторики на основі універсальних планувальних схем можуть формуватися виправні комплекси різної ємності, різних режимів безпеки й ступенів просторової відкритості, полі- та монофункціональні тощо. Принцип фрактальності стає провідним у прогнозуванні нових форм розвитку пенітенціарних систем.

Принцип контекстуальності передбачає підвищення рівня інтеграції штучного середовища пенітенціарних комплексів у навколишнє оточення, тобто з контекстом, з метою формування екологічно повноцінного і гармонічного архітектурного середовища (рис. 4). Впровадження цього принципу в практику архітектурного проектування покликане узгоджувати довкілля та пенітенціарні комплекси, що багато століть були протиставлені одне одному. У зв'язку з цим можна дійти висновку, що відповідно принципу контекстуальності процес проектування пенітенціарних комплексів передбачає його багатостадійну організацію, коли об'єкт, «занурюючись» у контекст, виринає з нього у новому середовищному образі. Принцип контекстуальності служить надійним стимулом виявлення стартових проектних умов і визначення меж (контексту) проектною задачею для ефективного прийняття рішень.

Принцип контекстуальності, проголошуючи зовнішнє оточення головним формотворчим фактором, забезпечує: «втягнення» природних форм і матеріалів у пенітенціарне середовище для покращення його мікроклімату; використання природних засобів енергозабезпечення; відтворення психічного і фізичного здоров'я засуджених і персоналу через спілкування з природою; соціалізацію засуджених за допомогою створення більш «відкритого» середовища і можливості контактувати з працівниками соціальних й духовно-просвітницьких служб, рідними і друзями. Також цей принцип впорядковує й узгоджує різномасштабні шари, рівні та компоненти архітектурного середовища пенітенціарних систем, які невід'ємні від оточуючого середовища – природного й соціального, міського й позаміського, режимно-функціонального й предметно-просторового тощо.

Вищезазначені принципи вдосконалення і гармонізації утворюють надійне підґрунтя для визначення стратегій подальшої реорганізації архітектурного середовища пенітенціарних комплексів на основі універсальних закономірностей гармонічного розвитку. Сьогодні, у процесі формування і оновлення виправної системи відповідно міжнародним стандартам, архітектурне середовище вітчизняних пенітенціарних комплексів потребує більш детальної систематизації

і нормування для створення повноцінного оточення засуджених. Вивчаючи досвід еволюції пенітенціарної архітектури, можна передбачити, що згодом виправна система в Україні стане більш прозорою і людиною, вага утилітарних питань штучного довкілля виправних комплексів зменшиться, а роль естетики, навпаки, зросте.

Отже, охарактеризовані принципи гармонізації, а також напрямки і перспективи формування, вдосконалення й розвитку архітектурного середовища пенітенціарних комплексів народжують впевненість щодо необхідності подальшого вивчення цього об'єкту архітектурно-містобудівної теорії і практики. Висвітлена у статті проблематика та визначення шляхів її вирішення свідчать про зростаючу необхідність використання знань суміжних галузей науки і практики - історії, етнографії і субкультури виправної системи, пенітенціарної соціології і педагогіки, загальної теорії особистості і, зокрема, особистості злочинця для подальшого поглибленого дослідження архітектурно-містобудівного середовища пенітенціарних комплексів на регіональному, міському, функціональному і предметно-просторовому рівнях.

Список літератури:

1. Шебек Н.М. Теоретичні основи гармонізації архітектурного середовища: автореф. дис. на зд. вч. ст. доктора наук : спеціальність 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури» / Надія Миколаївна Шебек. – К., КНУБА, 2013. – 33 с.
2. Забельшанский Г.Б., Минервин Г.Б., Рапапорт А.Г., Сомов Г.Ю. Архитектура и эмоциональный мир человека / Г.Б. Забельшанский, Г.Б. Минервин, А.Г. Рапапорт, Г.Ю. Сомов. - М.: Стройиздат, 1985. - 208 с.
3. Шевелев И.Ш. Золотое сечение: Три взгляда на природу гармонии / И. Ш. Шевелев, М. А. Марутаев, И. П. Шмелев. – М.: Стройиздат, 1990. – 343 с.
4. Дэй К. Места, где обитает душа: Архитектура и среда как лечебное средство / К. Дэй : пер. с англ. под ред. В. Л. Глазычева. - М.: Ладья, 2000. - 280 с.
5. Дженкс Ч. Язык архитектуры постмодернизма / Ч. Дженкс: Пер. с англ. А. В. Рябушина, М. В. Уваровой; под. ред. А. В. Рябушина, В.Л.Хайта. – М. Стройиздат, 1985. – 136 с.
6. Мещеряков В.Т. Развитие представлений о гармонии в домарксистской и марксистско-ленинской философии / В. Т. Мещеряков. – Л.: Наука, 1981. – 204 с.
7. Рапапорт А. Г. Язык архитектуры, функция и принцип соответствия [Електронний ресурс] // «Башня и лабиринт»: блог А. Рапапорта. – Доступ до блогу: <http://papardes.blogspot.com/>

8. Бабич В.Н. Принципы синергетики в архитектуре [Электронный ресурс] / В.Н. Бабич // Известия вузов. Архитектон, 2008. - №23. - Режим доступа: <http://archvuz.ru/magazine/Numbers/20081>
9. Кудашева Д. Р. Теоретические принципы метода контекстуального проектирования [Электронный ресурс] / Д.Р. Кудашева // Известия вузов. Архитектон, 2014. - № 45. – режим доступа: http://archvuz.ru/2014_1/3
10. Добрицына И.А. От постмодернизма – к нелинейной архитектуре: Архитектура в контексте современной философии и науки / И. А. Добрицына. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 416 с.
11. Leupen B. Time-based architecture / B. Leupen, R. Heijne, J. van Zwol. – Rotterdam: 010 Publishers, 2005. – 254 p.
12. Leupen B. From Typological to Time-Based / B. Leupen // Time-Based Architecture International. – 2008. – vol. 2, June

Аннотация:

В статье освещаются вопросы выявления направлений и перспектив формирования, совершенствования и развития архитектурной среды пенитенциарных комплексов. Разработаны и охарактеризованы принципы гармонизации среды пенитенциарных комплексов как системных объектов архитектурно-градостроительной теории и практики.

Ключевые слова: архитектурная среда пенитенциарных комплексов, принципы гармонизации, типологические уровни среды.

Summary:

The article highlights the issues to identify trends and prospects of formation, improvement and development of the architectural environment of prison complexes. Developed and described the principles of harmonization environment penitentiary complexes like system objects architectural and urban theory and practice.

Keywords: architectural environment of prison systems, the principles of harmonization, typological levels of protection.